

САҢА ОЛОХ

Чурапчы
улуунун хаһыата

ХАҢҢАТ
1931 СЫЛ АЛТЫННЫ
15 КҮНҮТЭН ТАХСАР

УЛУУС ДЬААЛТАТЫН СҮБЭТИГЭР

**МУУС УСТАР 14 КҮНЭ —
УЛУУС ДҮААЛГАТЫН БАҒЫДЫГЫН
БЫҒАРДЫҒЫР КҮН**

УЛУУС БАҢЫЛЫГЫН ДУОҢУНАҢЫГАР КАНДИДАТ А. Р. САРГЫДАЕВ

П Р О Г Р А М М А Т А

Мин быбар иннинээд программаны сүрүн сыала – дьонун-сэргэм байылыат олохун, төрөөбүт улууһун инники сайдыытын түстээһин.

Ол инниттэн киһи мугуутур кыабын арийыга бары өттүнөн усуллубуйаны тэрийин, өйөөһүн.

Төрөөбүт улууһун инники сайдытыгар байан көрүүлэр бар олохторун сайдыы сүрүн туһайыларын түстүүр манньк өрүттэргэ тохтоубун:

I.

Республикабыт саҥа салаататын 2006 сылга дьэри тьа сирин нэһилиэнэһээк пууннарын социальнай-экономическай сайдыыларын анал Программаларыгар дьүөрлөһүннэрэн уонна сөл түбөһүннэрэн улуус социальнай-экономическай сайдыытын былааннаах республика научнай-экономическай сулууспатын, министерстволарын кытта биригэ үлэлэһэн онгосон Правительствога биэргэттэрин. Манньк былаан ырытыллан онгоһуллуутун биризмэ ирдэбилин быһыытынан сыаналыбын. Очотугар эрэ улуус бары тэрилтэлэрин үлэлэрэ республика тустаах министерстволарын, өдөрмөстөлөрүн кытта ыкса сибээстээхтик, сайдыыга туһуламмыт былаанга олобуран тэрээһиннээхтик ытыллыахтара, очотугар эрэ биһиги иннинкэ эрэллээхтик, күнөөрү түбүктэргэн арий тэһэн, кэскиллээбэ ырыгалыырга суолу аһахпыт, очотугар эрэ былаанымт ыйар кирбиллэрин кимилээк үлэһитинэн ситиһэр, түмүгүн көрөн үөрэр кэмимт кэллээбэ. Былаан сайдыы суолун түстээччи буолар.

II. Тьа хаһаайыстыбатын салаатыгар

Биһиги улууспутугар аграрнай реформа 1-кы этабы түмүктэнэ, билигин сорук 2-с этабы олохо киллэрингэ турар. Онон улуустары агропромышленный комплекс сайдыытын 2-с этабын барытын республикатаабы ТХНЧИ-ни, Тьа хаһаайыстыбатын министрствотын кытары ырытан онгоруу, Улуус Муньаһынан биэргэттэрин. Онуоха:

1. Сүрүн соругунан улууска бөгө кооперация систематын (тиһигин) олохтоотун буолар. Ону алларааттан, маллар олохтор сирдэринэн, түөлбөлөрүнэн, нэһиликтэринэн дьобус эбэтэр орто производственной кооперативтары бэйэлэрэ тэрииллэрин көбүлээһинтэн саҕалыаха. Бастатан улууска кредитнай кооперацияны тэрийиэхтэ.

2. Биһир нэһиликкэ чэрчитинэн кыайан быһаарыллыбат соруктары быһаарыыга анаан кооперативтары улуус таһымгар тэрийиэхтэ, улуустуг айылҕа өттүнөн кураайытын ууоттаан, уугу дьылларга оту, бурдуку бэйэ күүһүнэн хото бэлэмнээн киинэммит страховоной фонданы оҥо, бурдуку тэриинээхтэ.

3. Бурдукуа үрдүк хаачыстыбалаах семенной матырыйаалы хаачыынар инниттэн улууска биһир сиргэ кииннээн, идэтигэн ыраастаһыны, тарбаттарыны олохтооха, киһи сир бурдукутан идэтигэн дьарыктаннаха.

4. Тьа хаһаайыстыбатын бордодукусуатын переработкалаһыны салгы нэһиликтэринэн аттаран тэрийин, сайыннарын, саҥа технологиялары күүскэ киллэрин, базаны кэргэтин, тутуу.

5. Нэһиликкэ хортуптуйу, оҕуруот аһын дэлэйдик үүнэриитин көбүлээһин, сайынгы уу турбаларын тартаран уһаайбаларга уу тьардидилиитин ситиһин, нэһиликтэргэ ууу хаһааныга күүскэ ылсан үлэһиэхтэ. Сир кэдыүстээхтик туһаныны күүскэ туруорага, сиргэ дьыннээх хаһаайыны үөскэтигэ сорук турар.

6. Дьобуоту киллэрэр салааларга табыарынай бордодукусуатын идэтигит хаһаайыстыбалар онгоруу усуллубуйаларын тэрийэргэ, көмөнү күүһүрдэргэ (уугу маһыныгар, салгы, сибиннээ иитиһигэр, бурдуку, оҕуруот аһын үүнэриигэ).

7. Тастан киһирэ бордодукусуатын мугуутурдук аччатын туран, улуус иһинээбэ бордодукусуатын онгоруоччуларга государство өттүттэн тустаах көмө онгоһулларын ситиһин уонна тьардиди.

8. Бу хайыскалары олохо киллэрэр инниттэн республика Правительствоһын иннигэр туруорсаммыт тьа хаһаайыстыбатын бордодукусуатын онгорууга улууска тиксэр государственнай көмө ирээтин бэйэбит дьаһалыгыгар ыламмат үлэһити ситиһиэхтээхтэ.

9. Государство көмөтө бас билин бары көрүннэргэ дифференцированнайдык онгоһулларын ситиһин (ынах төбөтүнөн, табаарынай бордодукусуа иһин).

III. Олохтоох промышленность салаатыгар

1. Тутууга сүрүн бэдэрээттэһэр тэригэ баар буолар, бэдэргөөһүнэ-сүрүн соруктут. Киһи күүһүнэн бэдэр социальнай, производственной объектары тутуу ытыллыахтэ.

2. Дьэ инженерней хааччылыытын (благоустройство) толору ситэрэр саҥа чааһынай дьэ туттааччыларга тустаах үбүлээһини, көмөнү конкурсной төрүөк олобуран олохтооха. Бу хайыскага үлэһити специалисттары бэлэмнээхтэ.

3. Маны сиргэ элбэх үлэ миэстэтин таһаарынар сыаллаах улуус киһинигэр, нэһиликтэргэ олохтоох промышленность салааларын тэрийин сайыннарыны көбүлээн саҕалыаха, ол эбэтэр маһы таҥастааһын, дьэ тэрилин, киһи таҥнар таҥаһын онгоруу мастаһыскайдары, ремесленническөөн, тьа хаһаайыстыбатын бордодукусуатын переработкалаһыны, олохтоох сырыттан тутуу матыыйаалларын бэлэмнээһини у.д.а. тэрээһиннэри айыаха, манна анал сыаллаах программаны ырытан онгоруоха, үбүлээһини ситиһиэхтэ.

4. Суол онгоһуутугар киинэммит үбү туһаны таһынан улуус ис тоолларын үбүлээһини туруорсан, Чуралчы-Чакыр суолун бүтэртэтин хааччылааха, Чуралчы-Арылаах суолун тутууну 2002 сылын үлэтин саҕалыаха.

Улуус киһин уонна улахан бөһүөлэктэр уулуссаларын буор куу онгорууга суолу тутар уонна улуус бэдэр производственной

тэрилтэлэринэн үлэс кытты (трудоучастие) быһыытынан былааннаах үлэни ытырыаха.

Улууска ис суоллары тутууга киһитэн үбүлээһини кэлсэтигини Суолу тутуу департаментын кытта утумнаахтык ытырыаха.

6. Сибээс, радио, телевидение государственнай ситимнэрин сүрүн хайыска быһыытынан хаалларан турар, аныгы олох ирдэбилгэр эппиэттир гына сайыннарага хайыскалаан үлэни ытытан, телевизионнай бизниси каналын эбии, саҥа информационнай, технологическай хааччылыыны күүһүрдүү, радиосвязь, сотовый сибээс көрүлгөһүн киллэрини ситиһин.

7. Улууска дьэ-уот, коммунальнай хаһаайыстыбатын реформалаһын анал программатын ырытан онгоруу;

– Котельнайдары бэдэрсүтүүгэ, чааһынай маллары иттиги киһи ситимигэр холбоһуотуга, дьон олохтор-үлэһити дьэтигэр-уотугар былааннаахтык благоустройствоны киллэрингэ, нэһиликкэ-эллэх пууннары тутсаран онгорууга үлэни ытыты.

– Нэһиликтэргэ ЖХХ участкаларын бэдэртүү, производственной объектары сангардыыга көмө.

– Чуралчы сэлэһиннэтигэр ууу ыраастыыр установка тутуутун түргэттэргэ, сэлэһиннэ иһигэр водопровод тутуутун саҕалыырга.

– Чуралчы сэлэһиннэтигэр иһигэр автобус сырытын быһаарарга.

IV. Эргизэн, предпринимательство салааларыгар

– Улуус нэһиликкэтигэр аһынан, таҥаһынан, күнөөтэ туттулар наадалаах табыардарынан хааччылыыга эргизэн тэрииллэрин уонна чааһынай предпринимателлэр иһигэр тэрииллэрин тэһэнэ тутуоха.

– Эргизэнгэ саҥа прогрессивнай ньымалары иһигэр сүөх олохо киллэрэн иһиэхтэ, аһыны-эргизин сайыннарыыга уонна кэргэтигэ специализацияны кэргэтиэхтэ.

– Предпринимателлэр аһыны, эргизин сиргэ бэйэ бордодукусуатын онгоруу таһаарыыга сүрүн хайысканы ылааларын ситиһэргэ.

– Предпринимательство улууска элбэх саҥа үлэ миэстэлэрин таһаарыын учуоттаан соһун, саҥа хайыскаларга эбии тэрииллэһичиллэри айыаха, көмөлөһүөхтэ, салааларынан, хайыскаларынан көрөн кооперативтаһыа киллэриэхтэ.

– Утумнаах кредиттэһин политикаһын ытытан, эргизин барытын түргэттээн, улуус бюджетыгар эргизин, предпринимательство киллэрэр өлүлэрин үлэһитиннэригэ үлэһитин.

– Эргизин, предпринимательствоны хааччага сүөх улууска киһи туһугар үлэһити, административнай мөһөддөри туораты.

– Предпринимательство фондатын олохтоотуга көмөлөһүү.

V. Социальной эйгэ салааларыгар

1. Үүнэр көпүөнүн иһиги уонна үөрэхтэһин – улуус кэлэр кэскилэ.

– Хас биһирдии оҕо тэригэтэ (оскуола, үбүлээн) үлэтигэр анал хайыскалаах, тустаах суоллаах-миэстээх буоларын ситиһиэхтэ.

– Айылҕаттан таһааннаах, сайдылаах оҕолору булууга, киһилэри сайыннарыыга сөптөөх усуллубуйаны үөскэтиэхтэ.

– Оҕо кыратыттан билиигэ-көрүүгэ тардынар, олохо актыыбынай позициялаах, олох эриригэр-мускуутугар эрдэттэн бэлэмнээх буоларга иһиги-үөрөтин барытын ситиһин, чөл ологу тутууларга, үөскэбит-үүмүт ытык сирдэрин таһымыгар, бэйэлэрин норуоттарын культураны үрдүктүк тутарга туһуламмыт үлэһити күүһүрдүү, формаларын сангардан иһин.

– Оҕо оскуола кэһиниттэн салгы үөрэхтэ киһиритигэр көмөлөһөр сыаллаах-соруктаах үлэни ытыты. Улууска үөрэхтэһин анал фондатын чөлүгэр түһэрин.

– Еҕэ кэһиник киһиринэн үөрэх хааччытытын үрдэтин соруга турар. Манан сибээстээн, үөрэх саҥа технологияларын сайыннарыыга, компьютернай ситими күүскэ киллэрингэ, сибээс быстыбат ситими (спутниковый, релейный) үөскэтин.

– Улуус социальнай объектарын материалнай базаларын бэдэртүү, саҥа объектары тутуу (оскуолалар, балыһалар, оҕо үөрэхтэһиннэри) болпуростарын сөптөөх таһымга туруорсуу уонна республика инвестиционнай бюджеттар көрдөтөрүү – биһир тутуах сорук.

– Улуустаабы үөрэх управлениытыгар саҥа типовой комплекснай база тутулуутун ситиһин.

– ЧФКСИ, техническай колледж ХХ үйгэ улууска тохтоло сүөх үөрэхтэһини сайыннарыыга төһүү күүс буолуохтара, ол инниттэн киһилэр түргэниг атаха туралларыгар көмөлөһүү.

2. Дьобуобуа харыстабыллар:

– Тутула турар балыһа комплексн салгы үбүлээһини ситиһин, түргэн тэһиминэн бүтэтигин.

– Улууска иһэр уууу хааччылыы проблемата сытыытык турарынан, сир анныаары уонна олохтоох уууу кэдыүстээхтик туһанарга кэскиллээх былаан онгоруу утумнаахтык үлэһити. Мугу-дайга, Армылааха, Солсөөвкэ уууу кардөөһүгэ ытыллыбыт үлэһити сиргүтэн, салгы үлэ ытылларын ситиһэргэ.

– Сылап, Кытаанах, Арылаах нэһиликтэрин күөлэрин уулаһыныга 2002–2005 сс. хабар “Өлүкэ-Туора Күөл” уутун салгы аралыыга баар тутуулары ситэртээн, кэлбит иһэр уууу ыраастатыыга тустаах үлэни ытыты.

3. Культурага уонна спортка:

– Быстах, аһан иһэр дьаһалларынан үлүһүмүкөө, нэһиликкэ дьобуобуа уонна эт-хаан өттүнөн сайдытын максаттаһып, норуот үлэһиттэргэ мугуут үлэ үлэһитин тилиннэрэр дьаһалларын өйөөһүн.

– Историата сүөх улуус иннинкэ сүөх, онон улуус киһинээбэ история уонна этнография музейын тилиннэрэн үлэһити, нэһиликтэргэ, оскуолаларга баар араас хайыскалаах этнографическай, экологическай, историческай музейдары, киһинэри өйөөһүн, үлэ-

лэһити.

– Улуус киһинээбэ информационнай-технологическай киһини үлэһитигэ көмөлөһүү.

4. Ыччаты кытта үлэбэ:

– Ыччат үлэһээк, дьарыктаах буолуутун ситиһингэ үлэ миэстэтин дэлэтигэ хайыскалаах үлэни нэһиликтэринэн тэрийин.

– Улууска наадалаах специалисттары үөрэттигини былааннаан ытыты, ыччат үөрэхтэ киһиригэр көмөнү онгоруу.

– Эдэр маллар дьэ-уот туттан олохсуйууларын өйүүр кредит системата кэдыүстээхтик үлэһитин ситиһин.

– Интэриэһэринэн, дьобурдарынан ыччат общественнай түмсүүлэрин дьаһалта өттүттэн өйөөһүн.

– Олохо оҕустарытыгы өрүтүүр, көнө суолга киллэрэр, кыаммат маллары өрө тардар, сааһыран эрэр ыччат дьон олохторун онгостоллоругар суол аһар курдук уустук социальнай суолталаах болпуростары быһаары түөлбөлөрүнэн, дьоннор олохтор сирдэринэн утумнаахтык, былааннаахтык ытыллыларын ситиһин.

– Аҕа көпүөнэ үлэһитин үлэһити, ол тыһыныгар эдэр ыччаты иһигэ улуус, нэһиликкэ, тэриилтэлэр таһымнарынан былааннаах үлэни ытыты.

5. Улууска бэрээдэги тутсарара сыалтан суут, прокуратура, милиция уонна общественнай тэриилтэлэр ыкса сибээстээхтик биһиргэ үлэһитиннэрин уонна бу үлэбэ общественноста тэрииллэрин тэрийин, ирдэбили туруоруу. Общественнай бэрээдэги бэдэртүүгэ уонна буруйу-сэмэни онгорууу утары охсуһууга аналлаах улуус программатын олохо киллэрингэ үлэһити, киһи көпүлүн уонна быраабын арааһчылааһын – дуоһумастаах дьон ытык эбээһинэстэ.

6. Улууска ветераннар үлэһити, олохтор усуллубуйаларын тулсарыга үлэни былааннаахтык ытыты:

– Нэһиликкэ кырдыаһас, кыаммат арангытыгар государство өттүттэн күүстээх тирэх-аадырыстаммыт көмө баар буолуутун туруоруу.

– Хоту көһөрүлүү 60 сылыгар аһамыт былааннаах үлэһити туолууларыгар үлэни тэрийин.

– Олох-дьаһах өңөтүн кэргэтин быһыытынан нэһиликкэбэ транспортнай өңөну онгорууу киһинэн быһаарыны тэрийэргэ. Нэһиликкэ кыаммат арангата оту-маһы бэлэмнээһингэр, тэһини-итигэр анал биригээдэлэр үлэһитин тэрийэргэ.

VI. Кадр политикатыгар

Норуот хаһаайыстыбатын бары салааларын сөптөөх кадрдарынан хааччылы соруга эмиэ турар. Дьон-сэргэ иһиги ардыларыгар сыһыаннаһын урууу кэһинэртэн уларыйдылар.

– Салааттага үлэһити дьонго бэйэлэрин профессиональнай билиилэрин таһынан киһи быһыытынан хааччытыбалары ирдир кэм кэлэ дин саныбын. Бу бастаах турар ирдэбил быһыытынан буолуон наада. Онон барыбыт иннигэр улахан сорук турар-саҥа үйэ ирдэбиллэргэ толору эппиэттир билиилээх-көрүүлээх, оруннаах толкуйдаах үлэһиттэри салааттага таһаарарга.

– Орто уонна аһын сүһүк кадрдары кытта үлэни үрдүк таһымга туруохаха.

– Үөрэх, культура, дьобуобуа харыстабылын курдук нация, норуот кэскилин быһаарар салааларга олохтут төрүтэ тосту уларый-быт кэмигэр уустук балаһыанньа үөскэбитин бэлэһтээн турар, кадрдарынан хааччылы болпуростарыгар үлэһити.

– Кадрдар, специалисттар үлэһити, олохтор усуллубуйаларын тулсарыга сыаллаах көмөнү онгоруто.

– Улууска наадалаах специалисттары үөрэттигини былааннаан ытыты; Үөрэхтэһин фондатын чөлүгэр түһэрин.

– Эдэр специалисттары үлэһити хааччылыыга, олохсуйан үлэһити практикай көмөнү, былааннаах үлэни тэрийин.

VII. Үп-харчы салаатыгар

– Улууска республика бюджеттэн көрүлгөн бэриллэр үп ресурсаларын тустаах аһанан кэлбит сыалларынан эрэ туһаныллыларын олохтоотун, контуруоллаһын.

– Бэриллэр кредитнай ресурсалары производствоны тэрийингэ, дьон олохтор тутсарыыга үлэһити салааларга, олохтоох табыар онгоруоччуларга уган үлэһиттэргэ уонна бу көрүлгэр үп сыаллаахтык туһаныллытын, тэһирүлүтүн контуруоллаһын.

– “АПРОСА” компания техника атылаһарга биһирбит тэһирүлүтээх табыарынай кредитин салгы улуус иһигэр хаалан эргизэн үлэһити табыастаах механизмын олохтоотун.

– Улуус финансовай систематыгар үп-харчы хамсаһынан нэһиликкэбэ биллэрен иһин.

VIII. Бэйэни бэйэ салайыныытыгар киһиригэ

– Бэйэни бэйэ салайыныытыгар киһиригэ бэлэмнэни быһыытынан нэһиликтэр финансовай туруктарын үөртити.

– Нэһиликтэр бэйэни бэйэ дьаһанытын тиһигэр бары өттүттэн бэлэмнээх киһирлэлэрин хааччыны.

Чуралчы дьон-сэргэ түмсүүлээх, иннинкэ эрэллээх, биһир сомоҕо буолан үлэһитлэрин-хамсыларын хааччыны-мин улахан соруктут.

Быбар иннинээбэ хамсаһына кэмигэр быбардааччылартан киһирэ этиннэр улууска ытыллыахтара уонна быбар мин туслар ситиһилээхтик барар түгэнигэр үлэни-хамнаһын тэрийингэ туһаныллыахтара дьон бары быбардааччыларын эргинэрибин.

МИН ДЬЫЛҔАМ – ЧУРАПЧЫНЫ КЫТАРЫ

(Кандидат Саргыдаев А. Р. быбардыр фондатыттан таһаан).

СОЛОВЬЕВ ОСКУОЛАТА 75 СЫЛЫН ТУОЛЛА

ҮҮНЭР СУНУӨХ ҮЧЧАТЫ ҮӨРЭТИИГЭ-ИИТИИГЭ

Одирбоис үйэ сабаланыг Чэлпидэй Амматыг үрэхтээх ийи суоубун кэригэ этэ, бүтүн нэһилиэк үрдүгүн Чөркөбүнэн, Чуралчынан үөрэммит 3 үрэхтээх ийи бара. 1924 сыллааха кэлин билиилээх этнограф, Чуралчытаагы кыраайы үрэтэр музейи төрүттээбит А.А.Саввин Дьадырга лхбиз аһан улахан дьону сэргэ 20-чэ оёну икки сүл үрэллэ. 1926 с. үрэх сагалын бирикээһинэн 2 группалаах оскуола аһыллан үлэтин сағалаабыта. 1931 с. бүтүүн начальнай үрэхтээһин сылларыгар сага оскуола дьэктэ түтүлүбүтэ, начальнай оскуола буолбута. 1960 сыл күлүмүтүн 5-с кылаас аһыллан 1962 сыллааха абыс кылаастаах оскуола тэриллибитэ. 1990 сыллаахтан орто оскуола быһытынан тэриллэн үлэлиит. Оскуолаа араас кэмгэ улус билиилээх дьонноро үлэсэн ааспыттара. Ол курдук, кэлин Саха АССР оскуолаларын үтүөлээх учуутала буолбут П.М. Васильев, фронтовиктар пост, тылбаасчыт Г.И.Макаров — Дьуон Дьаһылы, суруйааччы А.С. Бродников, Р. Х.Кривошалькин, Саха АССР оскуолаларын үтүөлээх учуутала Павлов Я.Г. уо.д.а. билиги оскуолабытын төрүттэспиттэринэн, илэспиттэринэн сағаласпыттарынан, оёну үрэтингэ-иитигэ үтүө үгэстэри олохсуппуттарынан кээн туттабыт.

Күн бүтүнгү тургутан Соловьёв орто оскуолатыгар барыта 142 оё үрэнэр, ийи нэлэри сыдыаха-кэрбэ үлүлүгэ 35 учуутал итээнэ 15 тэхуэлэит үлэлиилэр. Директоры үрэх чааһыгар оолбуйааччы В.В.Ефремова үрэх процеһа айымнылаах буоларын туһугар сыратын ууар. Онтон экспериментальнай үлэбэ солбуйааччы, РФ үрэхтирин туйгуна Д.С.Павлов тыа сирин оскуола аныгы олох ирдэбилиин бэйэтин суолун-ийин таба булунан үлэлииригар кыһамныһын ууар. Биликээ оёну үрэтин-иити эйгэтигэр өр сылларга үлэзэбит оыптаах педагогтар үгэстэр, олох истэригэр РФ үрэхтирин туйгуна Е.Е.Попова саха тылын уонна литературатын, М.А.Собакина географияны,

Д.С.Павлов историяны үрэтэлэр, СР үрэхтирин туйгуна А.В.Собакина ырыа уонна музыка кэри эйгэтигэр уһуйар, РФ профессиональнай үрэхтээһингэ туйгуна Г.Г.Николаев оёну эт-хаан өтүгүн эрчийингэ үлэлиир. Үлэ уруогун үрдүк категориялаах учуутал П.П.Соловьёв бизэр. Ирдэниилэр предмети таһынан араас куруһуоктар, эбии дьарыктар тилигин быһаха мыйыллаллар. Бу үрэх дьылыттан республика таһынаах норуот маастара Л.Н.Захарова иис куруһуогун үлэзэтэ, үгэс оё кутун тутан муода театрын тэрийдэн үтүөкэм сағалааһыны оёдор.

Оскуолабыт 1993 сылтан республиканскай суопталаах экспериментальнай площадка быһытынан үлэлиир. 1993-1998 сс. "Создание оптимальных условий для развития способностей каждого обучающегося в условиях малокомплектной школы отдаленной сельской местности" дьэн темалаах үлэни ыыппыта. Бу үлэ ситиһиллээх, үтүө түмүктэрдээх буолан, опыта республика оскуолаларыгар тарбатыллар. 1998 сылтан экспериментальнай темата "Школа-центр социально-экономического преобразования села, оживления mentala сельского жителя" дьэн сага кэрдиксэ сағалана. 2000 сыллаахтан билиги оскуолабыт көбүлөөһинэн Амма орус суньутар сытар үс ыаллы Таатта, Чуралчы уонна Амма улустарын абыс оскуолалара үрэтин-иити үлэтигэр биригэ-үлэзэһиннэр сағаланан, билигин республиканскай экспериментальнай площадка статусун ыла. Ол чэрчитинэн араас кэрэсэбиллээх сағалааһынар бээр буолулар. Ол курдук, үрэхтиригэр бастың оёлору атастаһан үрэтин, араас семинардар, научнай-практическай конференциялар тэриллиилэр үгэсэ кубулуйар. Онон билиги оскуолабыт бэйэ-бэйэлэрин толорсон, ситэрсэн бизэр икки республиканскай статустаах экспериментальнай площадка кубулуйда. Ити барыта үрэхти билим, идэбэ туһайыы үлэбэ кэһүүстээхтик барытыгар, оскуоланы бүтэрээччилэр салгы үрэхтээ тар-

дыһыларыгар олох ууар. Ону кэнинки сылларга выпускниктарбыт үрдүк уонна орто анал үрэхтэргэ хотоһуотук кириилэрэ арылхайдык туһулуур.

Үрэхти туһалаах үлэни кытары дьуоралзэһин үтүө үгэсэ сағаланар. Сайын ахсын түөрт хайыскаан сыннылаах лаабыра үлэлиир. Манна оёлор сезонунан солбулан оскуола кематте хаһаайыстыбатыгар, оёко, оёуруска үлэлиилэр, экологическай лаабырга дьарыктаналлар итээнэ чэбди-гирдэр лаабырга доруобуйаларын бэбэргөтүкэллэр, үтүн сайыны билбэккэ аһараллар. Лаабыр оёлоро ааспыт сайын 8 тонна хортуплуйу, 5 центнер халпыыстаны, 5 центнер субьекүлэни уонна моркубу үүнэрэн олохтоохмаларынынга туттарбыттара. Быйыл кематте хаһаайыстыбага 9 сибининьэлээхпит, 25 гектардаах бааһынага бурдук ыһахпыт, 2 гектардаах сиргэ хортуплуйу олордукхут, оу сөргэ атын оёурут астарык халпыыстаны, моркубу, субьекүлэ курдук тума буолар астары үүнэрэргэ соруктанабыт.

Николай ФЕДОРОВ,
оскуола директора,
РФ норуотун
үрэхтирин туйгуна.

Хаартыскаларга: 1.Оскуола үбүлүйдээх сылын педагогическай. 2. 1932 с. тэриллибит Соловьёв начальнай оскуоланы маннайгы сибидиссэйэ, Саха АССР оскуолаларын үтүөлээх учуутала П.М. Васильев. 3. Батарина М.И. маннайгы кылаастары үрэтэр.

Мин 1945 сыллааха Соловьёв начальнай оскуолатыгар маннайгы кылааска үрэнэ кирибитим, ол тынан үсүбүбүтэ суоһуттан кыһам үөрэммээкэ тохтоон баран, эһиилгитигэр үс биэростэлээх Кэлэбэй дьэн сиртэн сатым сыдыан үөрэммитим. Биер алаас оёлоро Майя Собакина, Марина Седалищева, Елизавета Поталова, Гриша Батарин, Иван Собакин буолан сарсыарда эрдэ туран оскуолабытыгар Мырылаба урутаан-хойугаан кэлэр эһибит. Куруһуок, эбии дьарык эһи дьэн суох буолан, 4 урук кэнииттэн үрэнэн бүтүбүт да тута дьылиирбит. Кэлин 3-4 кылаастарга интернака ылыллан үрэнэн оскуолабын бүтэрэн Мындабаайы сэттэ кылаастаах оскуолатыгар үрэнэр чикээк тиксипитим.

Сайын ахсын оё барыта колхозка оёко үлэһээрбит. Билигин, уончалаах оёлору, Киргизлэй Беляев илэсэн сағалаан үлэлэтэрэ, бэйэтэ кэбиһиһгэ кыдамаһыт буолара. Гриша Батарин биликки оёус ситэртэбит, убайым Ньукүлэй от угааччы этэ. Филипп Собакин буолу түгэбэ харбыра, Иван Собакин түстүүрө. Сылыһархай сыарбага түөртү-бистин букуту тизээн баран састорорбут. Оёурут бу мунна кытаанаһын, бэйэтэ өсөһүн! Чурумчутун мунна бистыар дьэри чырбаччы тардан иһэр буолар. Дьэ, оу сайыны быһа ходоһаны

СЭРИИ КЭННИНЭЭБИ ААС-ТУОР СЫЛЛАРГА

Биер тына төттөрү-таары Гришабынын сосуһан ырыаах-таһарбыт. Үлэбит төлөбүрэ дьэн кэлэһүн күнүнэн буолара, ол эрэри оччону-баччаны ылыллытын билигин төртү өйдөбөлүгүн. Күтүн үрэх сағалаһынан эрэ иһинэ үлэбигиттэн босхолоһон сынныана түлэрбит.

Оскуолабыт түөрт олохтоох этэ. Переменага чехарда дьэни таптаан ооньуурубут. Чахчы да сылыппат олохтоох сөрүүн оскуолага үрэнэр оё ирэр-хорор ооньуута этэ. Суруйар тэрилбит "Союз" дьэн бөрүө, чэрэниһэ дьэн суога, олох куруһуогун саахардаан баран сылаас уу кутан суурадаһын онгортон суруйарбыт. "Чистописанье" уруога дьэн баара, ол оччотооһу оёлор бучарбыт түсүлүтүгэр, таба суруйууга үрэнэрбитигэр улаханник кемелестүтэ. Оскуолабыт сибидиссэйинэн Д.С.Соловьёв, учууталларынан П.С.Борисова, А.Т.Моттуев, П.С.Сыромятников, А.В.Попов, П.М.Васильев үлэзэбигэрэ. Интернака итэзэччибит С.К.Федоров этэ, маңдолинаба, балалайкада ооньуура. Саас физкультура уруогар хайыһардырбыт, бэйэ изээн онгоруу хайыһарынан сыртан түбэ ооньуурубут. Бу кэмгэ биригэ үөрэммит

оёлорбуттан салгы үрэнэн анал үрдүк үрэхти бүтэрэн Е.М.Дьяковскай алын кылаас, Д.В.Монастырева омух тылын учууталларынан Чуралчы орто оскуолатыгар үбүлүк үлэзэбигэрэ, педагогическай үлэ ветераннара буолбуттара, билигин бочуоттаах сынныалаһа олохтор. Мин кыра эрдэкипптэн кини үлэһитэ буолуолуун бағарар эһим, ол бағарын толорон 14 сыл устата киномаханигынан үлэзэбигитим, онтон 4 сыл райсовет исполкомун уопсай отделын сибидиссэйинэн, кэлин дьэ-уот коммунальнай хаһаайыстыбатын управлениетыгар үлэзээн пансияга тахсыбытым.

Билиги келүөнэ дьон Мырыла начальнай оскуоланын бүтэрэн кынат үүнэрэн норуот хаһаайыстыбатын араас сағалаарыгар үлэзэбигит. Биер саастымлаахтарым ааттарыттан үөрэммит кылабыт 75 сыллаах үбүлүһүнэн оскуола бары үлэһиттарын итиитик, иститтик эбэрдэлибит, оскуолабыт бараксан үүнэр ыччаты үрэх, билин-көрүү аартыгар үктэннэрэ туруохтун.

В. МИХАЙЛОВ,
Чуралчы сэл.

ҮЧЧӨ ӨТДӨБҮМҮНЭ

1952 с. Чуралчытаагы педагогическай бүтэрэн Өлүкүмэ оройуонугар биер сэл үлэзээн баран, Мырыла алын сүлүөх оскуолатыгар үлэли кирибитим. Оскуола сибидиссэйинэн Я.Г.Павлов үлэзэбигэ. Яков Гаврильевич хоту Үлэбэ Дьааңгы оройуонугар үлэзээн баран кэлбит этэ. Салайзэччы, үлэһит быһытынан үгэс оыптаабыта. Оскуола үлэтин кыһа тутара. Нэһилиэк олоһор биер тейүү куус, пропагандист этэ. Терреллүттэри кытта араас темаларга чугастык тапсан кэлсэтэ-рэ.

Оччотооһу учууталлар, нэһилиэк бастың араһатын быһытынан, оскуолага, төрөллүтү кытта үлэбэ, нэһилиэк общественнай олоһор акты-быһаадык кыттан үлэлиирбит. Мин бэлэмнэни (подготовительнай) кылааска үлэзэбигитим уонна IV кылааска математиканы, саха тылын үрэтэриим. Оскуолага пионер баһаатына эһим. Оччолорго Саха сирингэр 1950 - 1960 сс. собуруу уобаластартан, кеме быһытынан саха оёлорун нууча тылыгар уонна сурун предметтэри - математиканы, физиканы нуучалы үрэтингэ нууча специалистарын ағала сылдыбыттара. Ол иһин Мырылаба Иванова эһи уобалас кыты салыһаһын колхозтаах бааһынай кыһа Н.А.Кареткина кэлэн үлэ-

ылынара. Үчүтэй майгылааба, аһыныаһа, наһаа чизэһинэй, сүрэхтээх үлэһит этэ. Саха оёлорун олус сөбүлүүрэ. Ол иһин саха оёго нуучалы биллэрин туһугар ис сүрэхтигэр кыһаллара. "Оёлор үрэхтээ наһаа бағалаахтар, нуучалы биллэлэрэ буоллар үрэхтээх дьон буолуу эһиттэр ээ," - дьира. Кэлин Дьоккуускайга кириэн олоһубута. И.И.Седалищев дьэн учуутал кыһаах кэрээн тахсыбыта. Уоллаах кыһа оёлоһоммуттара.Үчүтэй учуутал аатын ылыта. Саха сирин сөбүлүүр буолан, төрөллүттэрин ағалан илдэ олоһубута. Онтон үтүөбүт мырым булан, эдэр сааһыгар өлбүтэ. Нина туһунан өйдөбүт минээ мэлдьи ыраас. Мырылаба олоһубут, үлэзэбигит сылларын олус күндүтүк саньыра-аһтара.

Мырылаба үлэзэбигит, олоһубут кэмим олоһум биер кэри кэмэ. Олус да түмсүүлээх, эйэлээх ыччаттардаах нэһилиэк этэ. Кыра кулуплутугар субута айы үтүкүүлээн, бырааһынныктаан наһаа үчүтэйдик сыдыарбыт. Ити көлүөнэ ыччаттар кэлин нэһилиэк дьөһүн-мааны ыаллара, колхоз, совхоз төһүү үлэһиттэрэ буолан оройуонга, республикага тийэ билибигиттэртэн үрэхтин.

Оскуола үөрүүлээх үбүлүһүнэн үгэс ситиһини, сайдыһыны, бары үчүтэй бағарабын.

Екатерина Михайловна ЕФРЕМОВА,
педагогическай үлэ уонна тылын ветерана, хоту көһөрүлүү кыттылааба,
РФ үрэхтирин туйгуна.

Хатылы.

Балаһаны бэлэмнээтэ Р. СИБИРЯКОВА.

“Сага олох” редакционной-издательской холбогун.
Оффсетний бэчээт. Саагааны № 36. Тираж 2488.
29.03.2002 с. бэчээткэ барилдиз.